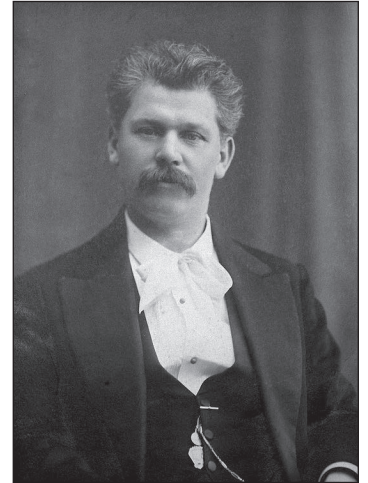

МІНІСТР-ПОЕТ ІВАН МАТВІЙОВИЧ СТЕШЕНКО. УКРАЇНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНИЦТВА

*Рідна мова є душею,
чужа — тільки знаком, що має умовне значення*

Винесена в епіграф цитата походить із праці **Івана Стешенка** «Російсько-українські паралелі в творчості **Т.Г. Шевченка**», вміщеної у другому випуску «Української наукової збірки» 1916 р. Тоді сорокарічному поетові, літературознавцю і літературному критику, до спроб практичної реалізації власних соціал-демократичних і водночас патріотичних українських переконань залишався понад рік, до смерті — близько двох...

Цей текст не про нову книгу, але про дуже цікаву й актуальну, бо допомагає відкрити маловідомі широкому загалу сторінки нашої історії. Такі книги — про щоденну боротьбу за українськість і українське, дають приклад і насагу нині, у часи боротьби за волю й державу. Це книга «**Стешенко І.М. Твори. Переклади. Вибране листування**», надрукована в Полтаві 2013 р. Понад 600 сторінок її знайомлять читача з багатого літературною спадщиною поета і громадсько-політичного діяча Івана Матвійовича Стешенка, а розлогий біографічний нарис, написаний укладачем книги **Григорієм Титаренком**, окреслює бурхливе й непросте життя народженого на Полтавщині у бідній родині першого міністра незалежної України в Уряді Центральної Ради (далі всі цитати й вірші я наводжу за цією книгою — **А. Р.**)

Іван був старшим сином з дев'яти дітей у родині, батько його походив з кріпаків князя Кочубея з села Диканьки й до одруження відслужив 25 років у солдатах, проте прагнув навчити дітей грамоти й докладав багато зусиль до того. Тож коли Іван виявив здібності до навчання, батько усіяло допомагав йому.

Григорій Титаренко стверджує, що роком народження Івана Стешенка слід вважати 1874-й, а не 1873-й, як було зазначено в «Українській радянській енциклопедії», а відтак і в «Енциклопедії історії України» і статті у Вікіпедії. Визначити місяць і дату народження також складно, але вірогідно, що у червні цього року ми могли б відзначати 150-річчя від дня народження видатного українця.

1892 року він вступив до Університету Св. Володимира в Києві на історико-філологічний факультет і поринув у громадсько-політичне життя: на запрошення Олександра Тулуба став членом групи молодих діячів культури «Плеяди», де познайомився з **Миколою Лисенком**, **Володимиром Антоновичем**, **Михайлом Старицьким**, **Оленою Пчілкою**, **Лесею Українкою** та багатьма іншими. Створив із новими знайомими і перший український соціал-демократичний гурток: займались самоосвітою, читали твори європейських письменників, знайомились із працями **Михайла Драгоманова**, «*вважали себе за українців і ставили понад усе любов до*

України, до свого народу» (с. 19). Згодом з цього гуртка постала УСДРП, до складу якої увійшов і **Володимир Винниченко**.

По закінченні університету залишився в Києві, викладав у жіночій Фундуклеївській гімназії, але того самого 1896 р. був заарештований через захоплення соціал-демократичними ідеями й провів пів року у Лук'янівській в'язниці. Після того отримав заборону проживати в університетських містах і займатись педагогічно діяльністю, тож мусив з молодою дружиною **Оксаною Старицькою** жити у засланні, у Чернігівській губернії.

Під час заслання разом із дружиною взявся за упорядкування словника української мови, виконуючи цю роботу паралельно з **Борисом Гринченком**. І попри те, що загальноновизнаним став згодом словник Гринченка, сучасники відзначали і численні переваги словника Стешенків, зокрема більше розмаїття.

Перебуваючи на засланні й заробляючи собі на життя службою на станції Бобрик Київсько-Воронезької залізниці, Іван Стешенко ретельно вивчав праці економістів, зокрема Марксів «Капітал», студював мови: італійську, іспанську, різні слов'янські, писав літературознавчі праці й поезії. Публікував власні твори під кількома псевдонімами і власним іменем.

До Києва подружжя змогло повернутись 1900 р. Відтоді часу на літературно працю припадало все менше, основну увагу Стешенко приділяв громадській і політичній діяльності. Навіть його літературно-критичні твори мали відтінок політичний і полемічний.

Наприклад, 1901 р. Іван Стешенко надрукував статтю «Проба біографії й оцінка творчості П. Куліша», загалом досить критичну. Однак найбільшу його незгоду викликали погляди **Пантелеймона Куліша**, викладені в «Історії возз'єднання Русі». Іван Матвійович «*запитував — що в цій праці науково правдивого? Твердження П. Куліша, що «злука України з Росією — то справа цілком національна, історично доконче потрібна і законна», були, на думку дослідника, курйозом. Якщо навіть погодитися з «історичною потребою» цієї злуки, то наслідки її цілком негативні*» (с. 33). Як зараз актуально відлунюють ці слова під час повітряних тривог і перегляду жахливих новин про руйнування, постраждалих і загиблих в Україні!

Допомагав «Жіночій громаді» в лекційних освітніх проєктах, був членом товариства Нестора-літописця, був секретарем правління «Літературно-артистического общества», виголошував численні промови, зокрема на відкритті пам'ятника **Іванові Котляревському** у Полтаві (1903), творчість

якого ретельно вивчав, обстоюючи унікальність «Енеїди» та її непересічне значення для становлення української літературної мови. Працював у «Просвіті», видавав з друзями журнали «Шершень» і «Гедзь».

1908 року разом з дружиною відновив вертеп, власноруч виготовивши скриньку для цього традиційного лялькового театру у вигляді двоповерхового будиночка. Давав вертепні вистави у Києві, Чернігові. Зрештою, цей вертеп придбав Московський театральний музей імені Олексія Бахрушина, тож він і нині там...

«У Лютневу революцію 1917 року Іван Стешенко приходить з великим політичним багажем та досвідом роботи в різних громадських українських організаціях. Ліберальні кола Києва висувують кандидатуру Стешенка до «Громадського виконавчого комітету»... разом з одностудійцями [він] започатковує «Товариство шкільної освіти» і стає його керівником.

Він починає провадити радикальну політику в розвитку національної освіти і всебічної українізації. Не випадково друзі називали його «Іваном-воїном». Його тодішній національний радикалізм можна порівнювати тільки з мілітарною політикою, яку пропагував у цей час Микола Міхновський» (с. 48).

Наприклад, у липні 1917 р. Іван Стешенко наполягав, щоб полк імені гетьмана Павла Полуботка залишився в Києві, як «мілітарна підпора» Уряду Центральної Ради, а не був, на виконання вимог Петрограда, відправлений на фронт. На жаль, тоді Стешенка не підтримав навіть Симон Петлюра...

Іван Матвійович боровся за українізацію народної освіти, усіх шкіл, усіх освітніх організацій, не визнавав жодних традицій щодо зв'язку з російською школою, боровся з росіянами. «Ніхто з слідуючих міністрів освіти не ставив так категорично й рішуче справу українського шкільництва... і через нерішучість наших міністрів наша школа дуже багато програла», — писала Софія Русова 1917 р. (с. 52), а враження таке, ніби це написано вчора. Також вона зауважувала, що наприкінці 1917 р. проти Стешенка «за його рішучу боротьбу з росіянами повставали навіть в Уряді» (с. 53).

Того ж 1917 р. Іван Матвійович клопотався про створення при Центральній Раді комісаріату вищих шкіл задля втілення в життя принципів демократизації вищої школи й вивільнення її від ворожих до українства професорів. Він заявляв: «Тільки хто є приятелем українського народу, той може вести свою працю вкупі з Генеральним Секретаріатом для справ освіти, а хто є ворогом українського народу, той має опустити свою посаду» (с. 54). Ці свої думки Іван Стешенко викладав і в поетичній формі:

А ну, юнаки, йдім до зброї,
 Настав слухний веселий час!
 Доволі нудить нам в покої —
 Вже гасло буч чека на нас!
 Берім же гучнії набої, —
 Налинув ранок, місяць згас;
 Проміння слави дорогої
 Встає тепер в останній раз...
 Забудьмо все, забудьмо муки
 І палом вхоплені могутим
 До праці підемо ураз:
 У нас до праці звикли руки, —
 Не збочим ми в шляху пекучим —
 Свобода й правда є за нас!

Про багато ініціатив і реальних справ пише Григорій Титаренко у біографічному нарисі. Усі вони висвітлюють наполегливу, невтомну, натхненну любов'ю до України і спрямовану у її вільне майбуття працю міністра освіти. Як зараз нам бракує таких державних людей на високих посадах!

Згадаю тут ще тільки одну з його дій: «3 січня 1918 року на засіданні Генерального Секретаріату Іван Стешенко доповів законопроект про скасування закону Російської імперії про видачу надбавки вчителям і чиновникам російського походження «за обрусение края». Цей законопроект було прийнято. А 8 січня 1918 року було затверджено законопроект, поданий Стешенком, про встановлення окремої штатної посади вчителя української мови та літератури у початкових, середніх і вищих школах усіх відомств» (с. 58).

У ніч з 29 на 30 липня 1918 р. було скоєно одне з перших більшовицьких політичних убивств в Україні: Івана Матвійовича на вулиці у Полтаві двома пострілами в голову вбив член більшовицької організації Зінківського повіту Башловка.

Поховали Івана Матвійовича в Києві на Байковому цвинтарі, після панахиди у Володимирському соборі. Ні собор, ні цвинтар не могли вмісти всіх охочих віддати шану видатному синові України. А вже від 1929 р. ім'я його як «буржуазного націоналіста» радянська влада заборонила навіть згадувати. Нині саме час повертати його ім'я і справи з небуття, продовжувати політику українізації освіти, патріотичного виховання, вивчення української мови й літератури. Ці ідеї Івана Матвійовича так само сучасні, як суголосні нашим теперішнім відчуттям його «Пісні волі», написані буремного 1917 року.

Злетіла буря з дальніх гір —
 Холодна, зла, темніша ночі...
 Впилася в небо, як вампір,
 Закрила сонцю срібні очі
 І налетіла на лани моєї рідної країни,
 Що ждала сонця та весни,
 А дочекалася руїни.
 Вона влетіла в мій садок,
 Де розцвітали квіти-мрії,
 Де в сяйві золотих гадок
 Цвіли надії молодії.
 Влетіла в сад мій буря зла
 І рай мій — втіхоньку єдину
 Хвильовим подихом змела
 І обернула в домовину, —
 І, мов прип'ятий до хреста,
 Стою й дивлюсь я, повний туги,
 А серце, плаче і пита:
 «За віщо стільки нам наруги...»
 Кому зашкодив тихий рай,
 Куди весь світ ми закликали,
 Кому потрібен наш одчай,
 Розбиті мрії, ідеали...
 Кому?... І чи наступить час,
 Що край од бурь тих вільний буде,
 І сад воскресне, що погас,
 І в щасті легко зітхнуть груди!
 Питає серце... Сльози лле
 І чує... вістку хтось дає:
 Тримайсь — і вірь: той час настане! ■

Анна Радченко, канд. геол. наук,
 директор ВД Академперіодика НАН України, м. Київ